

PROMJENE PREDODŽBE KITA U SUVREMENOJ KULTURI¹

Changes in Representation of Whales in Contemporary Culture

Jelena Bulić, dipl. ang. i tal.

Hrvatski Institut za povijest
Opatička 10, Zagreb, Hrvatska
E-mail: bulic.jelena@gmail.com

UDK 179.3

„Pokazat će se da je ovaj knjiški krt i crv, bijedni zamjenik pomoćnog knjižničara, ispreturio i pretražio sve biblioteke i ulične prodavaonice po svemu bijelom svijetu i pokupio sve aluzije na kitove na koje je naišao u ma kojoj knjizi, bilo to pobožno štivo ili svjetovno.“

Herman Melville, *Moby Dick*²

„Konkretni odnosi između čovjeka i živih bića svojim afektivnim nijansama [...] daju boju cijelom svijetu znanstvene spoznaje.“
Claude Levi-Strauss, *Divlja misao*³

Sažetak

Tema ovoga nastojanja su predodžbe kitova u raznorodnim kulturnim praksama i međuvrsni odnosi čovjeka i kita. Promjene se proučavaju dijakronski, ali i sinkronijski, i to koristeći se Viskovićevom podjelom (1997.) na šest načina odnosa prema životinji. On razlikuje ekonomski, simbolički, umjetnički, osjećajni, znanstveni i etički pristup. Ta se podjela primjenjuje na izvore koji su uzeti iz različitih polja, od književnosti i filma do etnologije i ekologije. Ovim širokim presjekom i popularnim pristupom daje se pregled višestrukih i promjenjivih predodžba koje su bile ili jesu dominantne u razdobljima tijekom povijesti. Uradak započinje kratkim osvrtom na najraniji simbolički i umjetnički pristup pa se zatim najviše pozornosti posvetilo kitolovu, to jest ekonomskom pristupu, koji zauzima posebno mjesto u povijesti odnosa čovjeka i kitova, što se analizira prvenstveno na temelju kulturnih postavka i značajki. Na kraju je pregled 20. stoljeća uz punu simultanost svih spomenutih pristupa, a ujedno se otvaraju još mnoga pitanja o prirodi kitova, ali i o nama samima.

Ključne riječi: kit, čovjek, međuvrsni odnosi, predodžbe.

* Ekološki pojam – nisu podređene čovjeku; nisu domaće ni pripitomljene – žive slobodno, u svijetu prirode.

¹ Ovaj je članak izvorno napisan za kolegij *Književna i kulturna animalistika* koji je izvodila dr. sc. Snježana Husic na poslijediplomskom doktorskom studiju književnosti i kulture u akademskoj godini 2008/2009. S obzirom na to da je autorica rada dugogodišnja zaljubljenica u kitove, pokušala je spojiti zanimanje za kitove i književnost i kulturu.

² Herman Melville, *Moby Dick ili bijeli kit*, preveli Zlatko Gorjan i Josip Tabak, Školska knjiga, Zagreb, 1999., str. 8.

³ Claude Levi-Strauss, *Divlja misao*, prevela Jagoda Milinković, Golden marketing, Zagreb, 2001., str. 50.

Summary

The image of whales in different cultural practice and the interspecies relationship between humans and whales are main topics of this article. The changes are studied diachronically, but also synchronically using the division of human animal relations made by Visković (1997). He distinguishes the economic, symbolic, artistic, sentimental, scientific and ethical approach towards the animal. Visković's division is applied on different sources which are taken from various fields ranging from literature and film to ethnology and ecology. This extensive outline and popular approach tries to give an overview of multiple and mutable images which have been dominant in different periods in history. This article starts with a short analysis of the earliest approaches, symbolic and artistic, only to continue more extensively with whaling, that is the economical approach which has a special place in history of human-whale relations. Whaling, herein analyzed, is primarily viewed on basis of its cultural presuppositions and characteristics. The twentieth century has been given special attention since it implies simultaneous presence of all the mentioned approaches. It also brings forth many questions on the nature of whales, as well as on the nature of ourselves.

Key words: whale, human, interspecies relationships, representations

UVOD / Introduction

Moby Dick je najpoznatiji kit na svijetu, i to se može tvrditi bez ikakve zadržke. No, kako i zašto je dostigao takvu slavu i u kakvoj je vezi s kitovima nove generacije, to je pitanje na koje valja odgovoriti. Autorica ovog uratka drži da je razlog njegovoj popularnosti, ali i cijele te životinjske porodice, u razvoju odnosa čovjeka i ne-ljudskih životinja⁴ i u promjenama u tim istim odnosima tijekom povijesti. Riječima Levi-Straussa - raspravljat će se o konkretnim odnosima čovjeka i kita i njihovim afektivnim nijansama kako bi se proniklo u složenost ove tematike. Moglo bi se bez preuveličavanja reći da su kitovi bili protagonisti mnogih priča u povijesti, a isto tako i zaključiti da su u današnje vrijeme poznatiji zbog najraširenijeg slogana za zaštitu okoliša i životinja – „Save the Whale“. Taj se isti slogan može naći na raznovrsnim proizvodima, od majica, šalica pa do naljepnica na autima. Što se medija tiče, danas tako možemo čitati o zalutalim, nasukanim kitovima, ulovljenima i mučenim jedinkama, ali i gledati nebrojene dokumentarne filmove i kupovati vodiče za promatranje kitova u divljini.⁴ Nevjerojatno je koliko pomnje i oduševljenja može privući mlaz vode u daljini za vrijeme jednoga takva izleta organiziranoga kako bi se vidjeli kitovi. Takvo svođenje kita na dio čovjekova svijeta i te goleme životinje na ljudske razmjere, odvlači nas od ikakva mogućeg shvaćanja biti kitova postojanja.⁵ No, nasreću, danas se čovjek sve više okreće shvaćanju životinja kao svojstvenih bića, a ne kao resursa.

⁴Whale-watching

⁵ Čini se da svatko tko dođe u bliži kontakt s tim divovima osjeti takvo strahopoštovanje, ali i nemogućnost ovladavanja značenjem. Tako se poznati prirodopisac Douglas H. Chadwick u razgovoru s kitom, ili pokušaju razgovora, pita bi li tako izgledao i razgovor s Bogom, tako dovodeći bit kita u odnos s Božjom biti. "Našao sam se pred inteligentim, svrhovitim, svojstvenim bićem. Imalo je pitanja. Možda bi ovako izgledao razgovor s Bogom." (Douglas H Chadwick, "Interview with a whale", *Sierra Magazine*, Boulder, Sierra Club, 91/2006., br. 3., str. 30. - 33.)

Kitovi u tome nisu iznimka, ali se istovremeno nameće pitanje jesu li oduvijek oni bili toliko dio naše svakodnevice. Naravno, ovdje se govori o svakodnevici ne samo kitolovnih mjesta poput New Bedforda ili Nantucketa nego i o svakodnevici onih koji tijekom povijesti nisu imali niti imaju stvarnog kontakta s tim divovima. Upravo se zbog toga možemo danas upitati jesmo li uvijek s toliko suosjećaja govorili o njihovim patnjama i problemima? Uistinu, jesu li kitovi uopće imali problema prije našeg stoljeća i jesu li patili⁶ i osjećali? Kao i u cjelokupnoj prošlosti, tako ljudska kultura i u današnje vrijeme ovim životinjama pripisuje nova značenja i funkcije. One postaju neka nova mjesta susreta i promjena u ljudsko-životinjskim odnosima, iako bismo čak mogli reći - životinjsko-ljudskim odnosima. Upravo ti odnosi najviše utječu na način na koji opisujemo i predočujemo životinje, no istodobno raznovrsni čimbenici djeluju na dinamiku tih odnosa. O tim će činiteljima odgovornima za promjene našeg shvaćanja reda Cetacee, kao i o samim promjenama, biti govora u ovom radu pa će se na ta pitanja pokušati dati odgovor koristeći se podjelom čovjekova pristupa prema životinji kako ju je odredio Nikola Visković.⁷ Iako hrvatska tradicijska kultura nije vezana uz dupine, a još manje kitove, danas smo i kod nas svjedoci sve veće skrbi za populaciju dupina kao i promjene u odnosu između čovjeka i dupina (Veli Lošinj!). S obzirom na to da odnos prema kitovima unutar hrvatske kulture ne postoji, ovdje će naglasak biti na općenitoj slici i na proučavanju promjena koje su se zbile na globalnoj

⁶ Prva je asocijacija Jeremy Bentham i njegovo poznato pitanje: "Mogu li životinje patiti?" i Singerovo razmatranje toga u knjizi *Oslobođenje životinja*; preveo Neven Petrović, Ibis grafika, Zagreb, 1998., str. 6.

⁷ Nikola Visković, "Šest načina odnosa prema životinji" u *Kulturna animalistika: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 29. rujna 1997. u Splitu*; ur. Nenad Cambi i Nikola Visković, Split, Književni krug Split, 1998., str. 11.-15. On razlikuje ekonomski, simbolički, osjećajni (sentimentalni), umjetnički, znanstveni i etički pristup.

razini u svezi s takvim sveobuhvatnim svjetskim fenomenom. Jer, u skladu s ponovnim „rođenjem“ mnogih životinjskih vrsta i njihovim zauzimanjem legitimnoga mjesta u poretku bića, tako i kitovi danas polako doživljavaju svoju renesansu, barem u ideološkom pogledu, i sve to usporedno s novonastalom ili novootkrivenom čovjekovom svijesću o važnosti skrbi za okoliš. Dvojbena je pritom kakav je to novi odnos između čovjeka i životinje; kad bi se pošlo od Viskovićevih pristupa, možda bismo ga mogli kategorizirati kao simboličko-etičko-ekonomski.

RANI KULTURNI KONTAKTI ČOVJEKA I KITOVA / *Early cultural contacts between whales and humans*

Želimo li započeti raspravu o odnosu između čovjeka i kita kronološki, dakle s početkom u davnoj ljudskoj prošlosti, ali i prošlosti kitova, imajući na umu njihovu „starost“, te istovremeno prateći razvoj pristupa iz navedene podjele - moramo uzeti u obzir i povijesni kontekst u kojemu se taj odnos razvijao, te općenito odnos čovjeka prema prirodi. Kao i kod mnogih drugih prirodnih fenomena, inicijalni kontakt tih dvaju bića, čovjeka i kita, može se odrediti kroz simbolički pristup čovjeka prema životinji. Kitovi, kao i druge ne-ljudske životinje, integralni su dio ritualnoga, magijskog i vjerskog života različitih naroda. Iako se priče i legende o njima razlikuju od jednog dijela planeta i oceana do drugoga, one su nastale na područjima gdje su se nalazile i te životinje. Red *Cetacea* okuplja kitove, dupine i pliskavice, međusobno podosta različite; masa najmanje pliskavice je oko 50-ak kilograma, a najvećega kita do 100 tona. Upravo će ta nevjerojatna kitova masa biti i središnji element u njegovu simboličkom prikazu, također i u kršćanskome religioznom simbolizmu. Za razliku od dupina, za kojeg se može stereotipno reći da su predodžbe o njemu bile pozitivno obojene, bilo u antici, kršćanstvu i/ili u raznim plemenima i narodima, kao što su amazonski Indijanci ili kineska plemena koja žive uz Žutu rijeku - predodžba o kitu i njegova simbolika prošle su kroz mnoge promjene. Valja objasniti ukratko i simboliku dupina kako bi se bolje razumjela i simbolika njegova većeg *rođaka*. U grčkoj je mitologiji on pomagač mladog pjevača Ariona, već tad označavajući višestoljetnu vezu između čovjeka i te životinje. Dupin je, kao što je poznato, u grčkoj mitologiji simbol sreće, nade, vjernosti i prijateljstva.⁸ U grčkoj kulturi on će postati čest motiv u slikarstvu, pa i lončarstvu. Od njih će zanimanje za dupine preuzeti i Rimljani, a poslije će to naslijediti i prilagoditi i judeo-

⁸ Tine Gern, *Simbolika živali*, Ljubljana, Modrijan, 2006., str. 31. Gern daje detaljan opis nekoliko grčkih mitova u kojima dupini imaju glavnu ulogu.

kršćanska kultura. U antici zanimanje za ovu porodicu seže izvan umjetničkih prikaza, pa tako antički filozofi, kao što su Aristotel, Lukrecije i Plinije, u svojim djelima često opisuju životinjski svijet. Aristotel zapaža da su dupini kao i kitovi viviparni, da stenju i jecaju kao i druge životinje koje dišu, te zbog toga nisu potpuno vodena stvorenja u najužem smislu te riječi.⁹ S time se, slijedeći Viskovićevu podjelu, dolazi i do začetaka još jednoga pristupa, i to znanstvenoga, koji se pojavio već u davna vremena, ali zasigurno nije bio dominantan. Dodala bih tome, da bi se Viskovićeva podjela mogla proširiti još jednim pristupom, pseudoznanstvenim, koji bi uključivao klasične, srednjovjekovne, ali i ranonovovjekovne opise životinja. Umjetnički i simbolički pritom su imali mnogo veću vrijednost i značenje u starije doba nego znanstveni ili pseudo-znanstveni. Dočim se danas umjetnički odnos prema kitovima češće veže uz emocionalne odnose koje određeni umjetnici izdržavaju prema tim životinjama, kao i uz masovnu proizvodnju raznovrsnih suvenira, pogotovo na područjima gdje su staništa kitova - nego uz simboliku iz antičkih i srednjovjekovnih djela.

Što se tiče kršćanske simboličke umjetnosti, dupin je najčešći morski motiv,¹⁰ iako se u Bibliji nijednom ne pojavljuje izrijeckom. No unatoč njegovu neimenovanju, dupin preuzima na sebe i najbitniji kršćanski lik, Krista, najveći simbol dobrote. Nisam sigurna da bi rani kršćani bili izabrali dupine za simbol kad bi bili poznavali njihovu ponekad divlju prirodu. Često je naime kod simboličkih povezivanja nesklad činjenica i pripisanih imaginarnih značenja. Istovjetnim osobinama dobrote i atributom najbrže životinje u moru, dupin će se opisivati i u srednjovjekovnim bestijarijima, koji pripadaju kategoriji pseudoznanstvenih tekstova i, zbog toga, pseudoznanstvenom pristupu.

S druge strane, kitovima ljudska kultura pridaje ulogu negativca. Usprkos tomu, na izravne sukobe dupina i kitova, koji bi predstavljali vječnu borbu dobra i zla, osim u njihovu prirodnom staništu, ne može se naići na stranicama književnih djela, pa štoviše ni u kulturnom imaginariju judeo-kršćanske civilizacije. Predodžba kita kao zlokobnog otoka pojavljuje se u prvom bestijariju *Fiziologu*, pa na temelju njegova uspjeha i u različitim srednjovjekovnim bestijarijima.¹¹ S obzirom na to da to

⁹ Aristotel, „History of Animals“ u *The Complete Works of Aristotle*, Princeton, NJ : Princeton University Press, svezak I., knjiga 8., dio 2., str. 923.

¹⁰ Vidi: Anđelko Badurina i Radovan Ivančević, *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1985., str. 329.

¹¹ Mnogi zanimljivi primjeri bestijarija mogu se naći na <http://bestiary.ca>. Zanimljivo je štivo također i knjiga Florence MacCulloch, *Medieval Latin and French bestiaries*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1962., str.91. MacCulloch iznosi podatak da je opis iz *Fiziologa* također iznimno sličan hebrejskoj i babilonskoj priči o kitu. Naziv za kita u bestijarijima glasio je *aspidochelone* na grčkom ili *aspido testudo* na latinskome.

bestijarije karakterizira reiterativnost, kitovi su se na duže vrijeme našli u ulozi vražjeg otoka. Anagogijsko čitanje te predodžbe nudi Ron Baxter u svojoj knjizi *Bestiaries and their Users in the Middle Ages*, objašnjavajući njene funkcije i značenja.¹² Takvo čitanje otkriva kita, koji svojim zamamnim i opojnim mirisom mami ribe, povezujući ga s đavlom, koji isto tako raznovrsnim zemaljskim užiticima mami ljudski rod. Čudnom se ironijom tako u davnim vremenima formirala priča o kitu kao velikoj morskoj nemani sličnoj otoku i koja je glavni krivac za mnoge pomorske nesreće. Uzimajući u obzir podatak da su najveći kitovi najčešće usani i po prirodi manje agresivni, ironija je razumljiva sama po sebi.

Kitovi, za razliku od dupina, imaju svoje mjesto u Bibliji; štoviše, možda su i najpoznatije biblijske životinje, bilo iz priče s Jonom, koji u kitu proboravi tri dana, ili iz poistovjećivanja kita s Levijatanom.¹³ Biblijska je tema ujedno i najbolji uvod za sljedeću etapu u povijesnom poretku odnosa između čovjeka i kita. U *Moby Dicku*, ovaj put romanu, na samom početku nalazi se Jona ili, bolje rečeno, propovijed o Joni koja služi kao upozorenje svim budućim kitolovcima. A upravo će kitolovci i kitolov obilježiti tu iduću etapu u promatranome međuodnosu; priča o bliskom susretu ljudi i kita se ponavlja, samo što je ovoga puta žrtva kit, a krivci su ljudi.

DEVETNAESTO STOLJEĆE I PROCVAT KITOLOVA / *The nineteenth century and whaling heyday*

Melvillovo je doba, devetnaesto stoljeće, presudno za jedan drukčiji odnos između čovjeka i kita, koji je, unatoč svojoj imanentnoj destruktivnosti i ambivalentnosti, izazvao većinu današnjih promjena u našem shvaćanju kitova. No, on je ubrzao i razvoj znanstvenih otkrića, doduše ne u toj mjeri koja bi ga opravdala. Bestijariji, kao pseudoznanstveni tekstovi, obojeni kršćanskom simbolikom, još će mnogo stoljeća nakon svojeg nastanka biti dio kolektivnog imaginarija europskih naroda, te će često služiti kao jedan od podupirućih razloga za ovaj novi, isključivi, jednosmjerni odnos čovjeka prema kitu: kitolov. I to ne kitolov u smislu ulova jedne jedinke po godini, već organizirani kitolov, izlov, najzaslužniji i za današnju senzibilizaciju prema patnjama tih divovskih životinja. Bilo bi neispravno staviti sve one koji love kitove pod isti nazivnik, s obzirom na to da nemaju svi iste namjere, a namjere su te koje

¹² Ron Baxter, *Bestiaries and Their Users in the Middle Ages*, London, Sutton Publishing, 1998., str. 79.

¹³ „Eno mora, velika i široka,
U njemu vrve gmazovi bez broja,
Životinje male i velike.
Onud prolaze nemani
Levijatan kojeg stvori da se igra u njemu.“ (Psalmi 104: 24-26)

danas odlučuju o mogućnosti ili nemogućnosti ulova. Kitolov bi se, slijedeći tu premisu, mogao podijeliti na tri vrste: domorodački ulov nekoliko jedinki, koji traje do danas; kitolov opisan u osamnaestostoljetnim i devetnaestostoljetnim tekstovima; kitolov nakon 1860-ih i izuma Foynova¹⁴ harpuna i prvoga parnog kitolovca, značajnog naziva *Spes et Fides*, te drugih tehnoloških inovacija koje su neizmjerljivo ubrzale izlov. U ta zadnja dva tipa kitolova najviše je izražen ekonomski pristup, te u pravom smislu iskorištavanje i uništenje jedne vrste. Unatoč tomu što se čini grubo i pretjerano nazvati to uništenjem, ipak nismo daleko od istine, nego je to za kitove (ali i mnoge vrste) stvarnost i nepovratna činjenica. Iako je kit već od pretpovijesnih dana bio plijen lovcima, zbog svoje je mase broj ulovljenih jedinki bio i ostao malen, kao i zbog nedostatka pravog oružja i oruđa. Jasno je da je vrlo teško uloviti nekoliko tona teško morsko stvorenje primitivnom mrežom ili kopljem. Danas se takav jednostavniji ulov, jednostavnijim sredstvima, koji provode neke domorodačke zajednice kao što su Inuiti na Aljasci, smatra ulovom za vlastite potrebe, pa je do određene mjere dopušten. Te su potrebe u današnje vrijeme ujedno ekonomske, ali i simboličke prirode, a simbolički razlog češće prevladava nad ekonomskim.

Druga su dva opasnija oblika kitolova i dovela su do današnjega stanja; oni se manje oslanjaju na možebitnu simboliku te aktivnosti, a mnogo više, ako ne i jedino, na ekonomske razloge i novčanu pozadinu ovoga posla. Takav se kitolov povijesno može smjestiti u razdoblje od tri stoljeća (1600. – 1900.), a Baski se dadu smatrati njegovim začetnicima.¹⁵ Kasnije će s baskijskim harpunarima na brodu, i Nizozemci i Britanci isploviti u potrazi za kitovima, kako zbog kitova mesa, tako i kitova ulja, koje će u 19. stoljeću i postati glavnim razlogom lova. Najčešći plijen kitolovaca bio je pravi kit, koji je nosio taj pogubni naziv jer je bio pogodan za ulov, a poslije mitske ulješure. S pravom možemo reći da je pravi kit bio i ostao najveća žrtva, jer u usporedbi s ostalima nije brz plivač, pa njegovo tijelo pluta još neko vrijeme nakon smrti; pravi je kit bio lak plijen, za razliku od zubatih ulješura, kojih je blago *spermacet* bila najtraženija roba u 19. stoljeću. To ne znači da se kitolovci nisu potrudili ugroziti i ulješure.

Kitolov i jedna bijela ulješura ujedno su najpoznatiji motivi američke književnosti 19. stoljeća. Ne ulazeći u književne odlike *Moby Dicka*, u tom romanu Hermana Melvillea, kao i u mnogim drugim djelima koja tematiziraju kitolov, fikcionalno i nefikcionalno, razvidna su dva odnosa prema kitovima i njihovoj patnji, najčešće istovremena: suosjećaj, ali i divljenje prema toj životinji.

¹⁴ Od 1860-ih govori se o industrijskom kitolovu. Vidi Daniel Francis, *A History of world whaling*, University of Virginia, Viking, 1990., str. 24., 179. - 190.

¹⁵ Vidi Daniel Francis, n. dj., str. 17. - 28.

U jeku borbe ili lova rađa se poštovanje prema životinji, koje ipak biva zatrto viđenjem kita kao prirodnog resursa. William Scoresby Jr., sin istoimenoga poznatog kitolovca, i Charles W. Morgan, član kitolovne zajednice u New Bedfordu, najbolje opisuju taj ambivalentni odnos:

„Ubijanje kita je iznimno bolno... no ipak se osjećaj samilosti ne može podrediti pustolovnom doživljaju, vrijednosti nagrade i radosti hvatanja plijena.“¹⁶

„Kit nema takmaca u veličini i pouzdano zaslužuje pozornost ne samo u tom pogledu nego i zbog svojih posebnih navika, neobičnog i bajnog oblika, i zbog toga što nas opskrbljuje uljem i kitovom kosti. Osim toga, daje nam svoje zube za bjelokost i ambru za dragocjen parfem – i sva ta bogatstva dobivamo kao besplatne darove iz oceana.“¹⁷

Kit je dar koji čovjek zaslužuje iskazanom hrabrošću, pustolovnim duhom i voljom. Tako pravi kit daruje usi za korzete, a ulješure *spermacet* za svijeće. Za pustolovni duh pobrinut će se nemali broj romana za djecu, točnije dječake, raširenih u devetnaestostoljetnoj Americi s temom kojom se još više popularizira kitolov. Za razliku od današnjeg vremena, tada je kitolov smatran plemenitom aktivnošću, umijećem kojim se bave oni dostatno hrabri, zdravog razuma i fizičke spremnosti (*courage, judgement and activity*).¹⁸ O tome svjedoče raznovrsni brodski dnevnik kitolovaca, zapisi i dokumenti o toj industriji u razvoju, koji živopisno pokazuju odnos ondašnjih ljudi prema toj aktivnosti. Ekonomski i sažeto rečeno, učinkovit ulov omogućuje put prema napretku i većoj zaradi i uspjehu. No, u želji za što većom i boljom zaradom, pa time i ulovom, različite će se vrste iz porodice *Cetacea* danas naći pred potpunim uništenjem, ili će dobiti status ugroženih životinja.¹⁹

¹⁶ William Scoresby, Jr., *An Account of the Arctic Regions with a History and Description of the Northern Whale Fishery*, Edinburg, 1820., svezak 1., str. 472.

¹⁷ Citirano prema Dan Bouk i Graham Burnett, "Knowledge of Leviathan" u *Journal of the Early Republic*, 28/2008., br. 3, str. 433. - 466., str. 444. U članku se donosi rukopis predavanja Charlesa W. Morgana iz 1830. održanoga u New Bedford, Massachusetts. Morgan je trgovac, a njegovo predavanje zanimljivo sumira dotadašnje znanje o kitovima i kitolovu, kako znanstvene činjenice tako i popularne.

¹⁸ Amasa Delano, *A Narrative of Voyages and Travels in the Northern and Southern Hemispheres*, Boston, 1818., str. 289.

¹⁹ Danas su populacije plavetnoga, perajastog, pravog i grbavog kita teško ugrožene, te je pitanje hoće li se one ikada oporaviti, i sve je to posljedica antarktičkoga industrijskog kitolova (Richard Ellis, „The Hunting of Whales“ u *The Empty Ocean*, Washington DC, Island Press, 2003., str. 236.-254., str. 242). Vidi također: Douglas H Chadwick, "Whatever happened to "SAVE THE WHALES"?" u *Sierra*, 01617362, 93/2008., br. 4., str. 52.-74. "Između 1920-ih i sedamdesetih kitolovci su uhvatili više od 350.000 plavetnih kitova iz antarktičkih voda, što je otprilike jednako težini 400 milijuna ljudi."

ODNOS ČOVJEKA I KITOVA U 20. STOLJEĆU (OSJEĆAJNI I ETIČKI PRISTUP) / *Relationship between whales and humans in 20th century (emotional and ethical approach)*

Jasno je da ta neumorna ljudska aktivnost dovodi do nedvojbenih katastrofalnih posljedica u ravnoteži vodenih ekosustava. Jedan od najpoznatijih proučavatelja kitova, Richard Ellis precizno, ali i ironično, zaključuje da je komercijalni kitolov najokrutnija potjera za divljim životinjama, i što te vrste još nisu izumrle, sigurno nije zbog malog ulova.²⁰ Neke su vrste već ugrožene od sredine 19. stoljeća. Kao posljedica takva stanja u kitolovu i drastično malog broja jedinka određenih vrsta, te usporedno s ekološki osviještenim društvom, sedamdesetih godina 20. stoljeća aktivistički pokreti kao što su *Greenpeace* i *Sea Shepard*, žele upoznati širu javnost s onim što se događa pa započinju i borbu protiv ilegalnih kitolovaca. Takvo drastično stanje dovelo je do općeg moratorija na kitolov u trajanju od deset godina koji je 1982. donijelo vijeće IWO-a. U 20. stoljeću o kitolovu države ne mogu same odlučivati, već mogu loviti kitove samo uz odobrenje IWO-a, Međunarodne organizacije za kitolov, koja je također više kriva nego zaslužna za stanje i broj jedinka ovih vrsta u svjetskim oceanima. Ipak, svima je poznata situacija i činjenica da je Japan danas predvodnik u broju ulovljenih jedinka. Ta, ali i neke druge zemlje koje su nastavile s kitolovom, najčešće se pozivaju na tradiciju pa i na samu konvenciju organizacije iz 1946. navodeći da su kitovi prirodni resurs.²¹ Kompleksna pitanja koja proizlaze iz upravljanja ulovom kitova sigurno nisu tema ovog rada, ali jesu njihove posljedice i utjecaj koji imaju na prosječnog čitatelja izvješća u tiskovinama. Sve to utječe na opće gledište i oblikuje odnos čovjeka i prema kitu i njegovu opstanku.

U dvadesetome stoljeću, sukladno iznesenim izmjenama, započinje prevlast osjećajnoga i etičkog²² pristupa prema životinjama. Oba ta pristupa uvelike su motivirana prethodnim tipovima: ekonomskim, kao negativnim, i znanstvenim, kao pozitivnim razvojnim

²⁰ *Sti*

²¹ <http://search.japantimes.co.jp/cgi-bin/fl20040320vk.html>. Shikego Misaki navodi i podatak da je kitovo meso spasilo gladni poslijeratni Japan. Dodala bih da, iako se to i dogodilo, broj ulovljenih jedinki nikako ne odgovara količini konzumiranoga kitova mesa.

²² Za etički pristup usporedi Mary Midgley "Is Dolphin a Person?" u *The essential Mary Midgley*, ur. David Midgley, London i New York, Routledge, 2005., str. 132. - 142. Midgley u tom članku istražuje koje su to moralno relevantne osobine po kojima možemo suditi je li neko stvorenje osoba (član moralne zajednice) ili stvar (nečije vlasništvo, kako je zaključio jedan američki sudac sedamdesetih godina na suđenju aktivistima koji su pustili na slobodu dva dupina te koji su u obrani tvrdili da su dupini bili zlostavljani). Dupini ne mogu biti odbačeni i proglašeni stvarima samo zbog činjenice da ne govore ljudskim jezikom. Midgley smatra da se samo novim načinom promišljanja o ljudsko-životinjskim odnosima i davanjem više pozornosti međusobnim emocionalnim odnosima može promijeniti sadašnje stanje.

elementom u razmatranom međuodnosu. Naravno da su tu uključeni i simbolički i umjetnički pristupi, no i oni sad uvelike ovise o novim odnosima čovjeka prema životinjskim vrstama. Iako cetologija, kao znanost o kitovima, postoji već nekoliko stoljeća, nisu ta otkrića utjecala na promjene u odnosima prema tim životinjama. Usporedno s razvojem i napredcima u šesnaestostoljetnoj i sedamnaestostoljetnoj znanosti, i praksama obdukcija i nekropsija kako životinja tako i ljudi, te nažalost s neizostavnim kitolovom, kitovi su se počeli i znanstveno proučavati. Važno otkriće za cetologiju jest potpuna potvrda kita kao sisavca, a ne ribe, što ga dovodi u izravnu vezu s ljudima. Ne bi bilo pretjerano reći da činjenica kako je kit sisavac koji živi u vodenim ekosustavima, a ujedno je i najveći primjerak sisavaca općenito govoreći, predstavlja najznačajniju u ljudskim predodžbama ove životinje. Različite vrste kitova, unatoč njihovim više nego očitim razlikama unutar same porodice, ali i zbog tih razlika koje su izuzetno dispartatne, imaju manju mogućnost da budu individualno prepoznate nego manji, međusobno sličniji, rođaci dupini u popularnoj kulturi danas. Veličina je, čini se, bitna, barem što se reda Cetacee tiče. Kad je riječ o opsegu njihova staništa, neosporivo je da je samo 1/3 planeta Zemlje kopno, a ostalo su oceani, mora i rijeke. Iako se to čini kao neki školski podatak, on se često zaboravlja kad se govori o životinjama koje tu žive, a čini se da ga i nerijetko nema u predodžbama o kitovima. U istoj mjeri u kojoj ne razumijemo kitove, toliko ne razumijemo i delikatni vodeni ekosustav i njegov biodiverzitet. To je davnih dana zaključio i Melville:

„[...] teško će moći zamisliti da su te goleme tjelesine živa bića s istim onim prirodnim nagonima života koji prožimaju psa ili konja [...] u tom pogledu jedva ćete bilo koje stvorenje iz morskih dubina promatrati s istim onim osjećajem kao kad gledate kopnene životinje.“²³

Uz tu bitnu, već spomenutu činjenicu prihvaćenu krajem 19. stoljeća - da je kit sisavac, čime je približen ljudskoj vrsti, njegova gorostasna anatomija nije bitno utjecala na promjenu predodžbe. Pa i dandanas ostaje dosta nepoznatih detalja o njegovu društvenom životu.²⁴ Neka otkrića proizašla iz znanstvenih istraživanja u drugoj polovici 20. stoljeća, kao primjerice da mužjaci grbavog kita pjevaju, ili da kitovi pokazuju visok stupanj inteligencije (naravno, inteligencije kako je definiraju

ljudi), ponukala su ljude da promišljaju o kitu kao ne-ljudskoj životinji koja ima jednu vrstu organiziranog života sličnoga vlastitome. Danas se izdvaja velik dio sredstava za istraživanja života kitova, u čemu participira i amaterski znanstveni volonterski rad. Postoji mnoštvo programa u kojima se može sudjelovati za određenu svotu novca u dvotjednoj skrbi o određenoj vrsti ili jedinki, uz pohađanje edukativnog seminara. To je također jedan od poslova gdje se vrti velik novac, a glavni su protagonisti, barem na papiru (računu), kitovi.

U popularnoj kulturi neke su se osnovne znanstvene postavke, pa i pretpostavke o kitovima toliko uvriježile da su najodgovornije za promjenu čovjekova odnosa prema kitu. Od sedamdesetih godina prošlog stoljeća snimke pjesme kitova postaju jedan od najtraženijih proizvoda pa je i kao jedan od najslušanih zvukova prirode, ujedno poslan i u svemir.²⁵ Uz kitovo glasanje i dupini su, pokazanom inteligencijom, zaslužni za ljudsku senzibilizaciju prema obitelji kitova. Također se danas smatra da su dupini izuzetno korisni u terapiji ljudi, posebice djece s invaliditetom i s posebnim potrebama, iako malo znanstvenih istraživanja to potvrđuje. Činjenica da životinja pomaže čovjeku uvijek će tu životinju oslikati u dobrom svjetlu, što dokazuje potpun antropocentričan stav prema dupinima koji se ponavlja još od Flippera. Naime, Flipper je bio glavni životinjski junak istoimene serije iz šezdesetih godina prošloga stoljeća, u ulozi čovjekova najboljeg prijatelja. Isto se događa i s dupinom, koji sve čini u korist dječaka, svoga prijatelja/vlasnika. Da je pritom dupin sveden na kućnog ljubimca, pokazuje i njegov ograđeni životni prostor. Jedno od novijih znanstvenih istraživanja iz 2006. pokazuje da su kitovi emocionalni.²⁶ Možemo se upitati hoće li to otkriće dovesti do još nekih novih promjena u čovjekovu odnosu, u kojima će se kit još više približiti čovjeku i još više postati dio popularne kulture. Kako su kitovi ipak preveliki da bi bili kućni ljubimci (iako Flipper i Willy pokazuju suprotno), emocije kojima su obojene predodžbe o njima pune su sažaljenja i supatništva. Međutim, dogodilo se da je predodžba o dupinima tijekom povijesti bila pozitivno obojena, pa je to utjecalo

²⁵ *Songs of the Humpback Whale* je producirao Roger Payne, biolog koji je i otkrio da kitovi pjevaju. Ploča je prvo izdana kao LP 1970., ali ono što ju je proslavilo bilo je njezino izdanje kao dodatka u siječanskom broju časopisa National Geographic iz 1979. te je postigla rekord od 10,5 milijuna prodanih kopija.

²⁶ "Potpuno mi je jasno da su to ekstremno inteligentne životinje", kaže Patrick Hof iz Mount Sinai School of Medicine iz New Yorka, koji je pronašao kitove vretenaste stanice zajedno s kolegicom Estel Van Der Gucht. "Moramo biti oprezni s antropomorfičnim interpretacijama inteligencije kod kitova," kaže i dodaje, "no njihov je potencijal za moždane funkcije na višoj razini, do sad dokazane samo za bihevioralnu razinu, potvrđen postojanjem vrstama neurona za koje se do sad mislilo da su svojstveni samo ljudima i njihovim najbližim srođnicima." (Andy Coghlan, "Whales get emotional", New Scientist 02624079, 12/2/2006., br. 2580., str.6. - 7.)

²³ Melville, n. dj., str. 315.

²⁴ Vidi Hal Whitehead, *Sperm Whales: Social Evolution in the Ocean*, Chicago, University of Chicago Press, 2003. Whitehead proučava društvenu strukturu ulješura.

i na dupina koji nosi uobičajen naziv kit ubojica. To je Willy iz filmskog serijala *Moj prijatelj Willy*.

Iako je Willy popularan, ipak ne bi bio prvi izbor za glavnog protagonista nove grane u poslu s kitovima - plivanja s kitovima. Već se odavno može plivati s dupinima za kojih stotinjak dolara, ali se odnedavno u kraljevstvu Tonga može plivati i s kitovima. Jasno je da i jedno i drugo znači napad na te životinje, remeteći im prirodno stanište i svakodnevni život. Dosad su dupini (ovdje se naravno podrazumijevaju i orke - kitovi ubojice) bili glavni igrači u milijunskom poslu akvarija, no kitovi preuzimaju prevlast. Promatranje kitova mnogo je isplativiji posao, s obzirom na činjenicu da je za to potreban samo manji brodić. Pitanje etičnosti takvih poslova, jer to i jesu poslovi, često dobiva ambivalentan odgovor. Taj etički pristup, po Viskovićevoj definiciji, mahom se svodi na propitivanje i ustanovljavanje životinjskih prava te proizlazi iz osjećajnog pristupa, ali on ne diskriminira. Dakle, za razliku od osjećajnog pristupa prema životinjama, gdje neki mogu voljeti kitove, ali ne voljeti npr. tuljane, ili morske krave, zbog njihova ponašanja ili neprivlačnog izgleda, u etičkom pogledu oni svi moraju imati jednaka prava, ili se barem za njih zahtijevaju prava koja ih čine samostalnim jedinkama, te se ne promatraju antropocentrično. Uzimajući te činjenice u obzir, spomenuto pitanje akvarija nije dvosmisleno ni u kojemu pogledu. Ako su dupini jedinke koje imaju svoja prava, ne mogu se držati zatvorene. No to vrijedi i za sve zoološke vrtove, pa i kućne ljubimce. Kako ne bih zašla u danas goruća pitanja prava životinja i njihovu sveopću primjenu, pokušat ću objasniti neke od prevladajućih stavova o akvarijima i treniranju dupina (dakle, i kitova ubojica). Očito je iz samih dimenzija spomenutih životinja da se samo određene vrste kitova mogu trenirati ili držati zatvorene. Tako nikad nećemo čuti za treniranu ulješuru ili plavetnog kita (kakav bi samo to akvarij/oceanarij trebao biti!), ali posao sa zatočenim dupinima nastavlja cvjetati. Randall L. Eaton u članku koji obrađuje tu temu, smatra da su takve institucije potrebne, ali zasigurno ne u stanju u kakvu se najčešće mogu naći.²⁷ Loša infrastruktura najviše šteti samim životinjama, ali kad dođe do kontakta između dviju vrsta, ljudske i ne-ljudske, taj kontakt budi u čovjeku suosjećaj i duboku povezanost s dupinima.

ZAKLJUČAK / Conclusion

Promatrajući ovako raspoređene pristupe tijekom povijesti odnosa čovjeka s kitovima, i to u zapadnom svijetu utemeljenome na antropocentrizmu, uočava se istovremenost raznovrsnih odnosa, ali s često jednim dominantnim koji utječe na uopćenu predodžbu o kitu i njegovu prezentaciju u raznim tekstovima koji čine dio naše kulture. Današnja probuđena svijest o okolišu, te pokušaji određenoga ekocentričnog i/ili biocentričnog pristupa u kulturi ipak ostaju podređeni osnovnim postavkama zapadne filozofije, u kojoj je priroda zapadnoj kulturi izvor sirovina i resursa. Kako se ne može generalizirati o životinjama, isto tako ne možemo ni cjelokupni ljudski rod, pa čak ni zapadnu kulturu (kako je danas shvaćamo, dakle zasnovanu na judeo-kršćanskim temeljima) svesti pod jedan nazivnik, već pri detaljnijem proučavanju ljudsko-životinjskih odnosa, trebamo obratiti pozornost na zasebne skupine, npr. određene europske države, vlasnike kitolovaca, kompanije, sljedbenike *New Agea* itd. Čini se da je nemoguće na temelju trenutačnog stanja u odnosima čovjeka prema kitu pokušati predvidjeti neke buduće promjene u pristupima prema tim životinjama, ali zasigurno se te promjene već događaju, i to uzimajući u obzir novonastale vrijednosti čovječanstva koje mijenjaju viđenje prirode, te izmjenjuju položaj čovjeka u njoj. Povežemo li Viskovićeve pristupe po kojima su analizirani prošli i sadašnji odnosi s Bullietovom podjelom na društvo prije, za i poslije pripitomljavanja životinja, mogli bismo donijeti zaključak o odnosima među vrstama u nekim budućim vremenima.²⁸ Njegovo predlaganje srednjeg puta između svih suprotstavljenih strana, u ovom slučaju nazovimo te strane ekonomskim i etičkim pristupima, čini se logičnim zaključkom. Kako će taj put izgledati i prema kojemu će novom odnosu voditi, zasad ipak nije jasno.

Iako ovaj pregled predodžbi uvelike podsjeća na pokušaj sučeljavanja različitih aluzija na kitove, doduše ne poput Melvilleova knjižničara samo u knjižnicama već i u drugim medijima, i zasigurno ne tako minuciozno – to zasigurno u svojoj zbrci i složenosti otkriva svu kompleksnost i nedorečenost odnosa između čovjeka i kita. Svako nastojanje dosljednoga proučavanja toga odnosa nezahvalan je zadatak jednako kao i pokušaj otkrivanja biti samoga čovjeka; zašto bismo onda uopće pomišljali da možemo shvatiti kitove.

²⁷ Randall L. Eaton, „Orcas and Dolphins in Captivity“, *Animal Ethics Reader*, ur. Susan Armstrong i Richard G. Botzler, London, Routledge, 2003., str. 447. - 451.

²⁸ Richard W. Bulliet, *Hunters, Herders and Hamburgers*, New York, Columbia University Press, 2005., str. 223. - 224. Bulliet se koristi terminima *predomestic*, *domestic* i *postdomestic* za ono što sam ovdje nazvala društvo prije, za i poslije pripitomljavanja životinja.

LITERATURA / References

Aristotel, "History of Animals", The Complete Works of Aristotle, svezak I, Princeton, NJ : Princeton University Press, 1995

Baxter, Ron, *Bestiaries and Their Users in the Middle Ages*, London, Sutton Publishing, 1998

Bouk, Dan i Graham Burnett, "Knowledge of Leviathan", *Journal of the Early Republic*, 02751275, 28/2008, br. 3., str. 433. - 466. <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=a9=33281957&site=ehost-live>

Bulliet, Richard W., *Hunters, Herders and Hamburgers*, New York, Columbia University Press, 2005

Chadwick, Douglas H., "Interview with a whale", *Sierra*, 91/2006, br.3., str. 30.-33. "Whatever happened to "SAVE THE WHALES"?" u *Sierra*, 01617362, 93/2008, br. 4., str. 52. - 72.

Coghlan, Andy, "Whales get emotional", *New Scientist*, 02624079, 12/2/2006, br. 2580., str. 6. - 7.

Delano, Amasa, *A Narrative of Voyages and Travels in the Northern and Southern Hemispheres*, Boston, 1818

Eaton, Randall L., "Orcas and Dolphins in Captivity", *Animal Ethics Reader*, ur. Susan

Armstrong i Richard G. Botzler, London, Routledge, 2003, str. 447. - 451.

Ellis, Richard, "The Hunting of Whales", *The Empty Ocean*, Island Press, Washington DC, 2003, str. 236. - 254.

Francis, Daniel, *A History of world whaling*, London i New York, Viking Penguin Inc., 1990

Gern, Tine, *Simbolika živali*, Ljubljana, Modrijan, 2006.

Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva, ur. Anđelko Badurina i

Ivančević Radovan, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1985.

Levi-Strauss, Claude, *Divlja misao*, prevela Jagoda Milinković, Zagreb, Golden marketing, 2001.

MacCulloch, Florence, *Mediaeval Latin and French bestiaries*, Chapel Hill, University of North Carolina Press, 1962

Melville, Herman, *Moby Dick ili bijeli kit*, preveli Zlatko Gorjan i Josip Tabak, Zagreb, Školska knjiga, 1999.

Midgley, Mary "Is Dolphin a Person?" *The essential Mary Midgley*, ur. David Midgley,

London i New York, Routledge, 2005, str. 132. - 142.

Scoresby, William, Jr., *An Account of the Arctic Regions with a History and Description of the Northern Whale Fishery*, Edinburg, 1820

Singer, Peter, *Oslobođenje životinja*, preveo Neven Petrović, Zagreb, Ibis grafika, 1998.

Visković, Nikola, "Šest načina odnosa prema životinji", *Kulturna animalistika: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 29. rujna 1997. u Splitu*, ur. Nenad Cambi i Nikola Visković, Split, Književni krug Split, 1998., str.11. - 15.

Internetski izvori / Internet sources

<http://bestiary.ca/beasts/beast282.htm> (pristupljeno 15. travnja 2009.)

Kennrick, Vivienne, "Personality profile Shikego Misaki", 20. ožujka 2004., <http://search.japantimes.co.jp/cgi-bin/fl20040320vk.html> (pristup 15. travnja 2009.)

Rukopis primljen: 26. 1. 2010.

